

A TANÁCSKÖZTÁRSASÁG ÉS AZ EGYHÁZAK

A TANÁCSKÖZTÁRSASÁG ÉS AZ EGYHÁZAK

EGYHÁZPOLITIKA
KERESZTÉNYÜLDÖZÉS
EGYHÁZI ÚTKERESÉS

SZERKESZTETTE
FEJÉRDY ANDRÁS

SZENT ISTVÁN TÁRSULAT
AZ APOSTOLI SZENTSZÉK KÖNYVKIADÓJA
BUDAPEST 2020

A kiadvány a Pázmány Péter Katolikus Egyetem
támogatása keretében valósult meg:
Központi Alapok Program KAP 2019-24005-2.2-BTK
(SAP 4600000438)

A borítón:

Szántó Lajos: *Proletárok! Előre! Ti vagytok a világ megváltói!*
(plakát, 1919)
Magyar Digitális Képkönyvtár

© Szerzők, 2020

© Szent István Társulat, 2020

ISBN 978 963 277 895 2

Szent István Társulat
1053 Budapest, Veres Pálné utca 24.
szit.katolikus.hu

Felelős kiadó: Dr. Rózsa Huba alelnök
Felelős kiadóvezető: Farkas Olivér igazgató
Nyomdai munkálatok: Mega-Galaxis Kft., Budapest

TARTALOM

FEJÉRDY ANDRÁS

Előszó

7

TENGELY ADRIENN

A Katolikus Autonómia megvalósításának kísérlete 1918-ban

13

KÁLMÁN PEREGRIN

A kommün láttelepe – néhány ferences forrás alapján

44

TÓTH TAMÁS

Az Apostoli Szentszék és a Tanácsköztársaság (1918–1920)

69

KLESTENITZ TIBOR

Az egyházi sajtó és a Tanácsköztársaság

86

FAZEKAS CSABA

„A likvidáló hivatal”

Megjegyzések a Tanácsköztársaság egyházpolitikájának intézményi hátteréről

102

HATOS PÁL

1919 paradoxona: a bolsevizmus egyházgyűlölete és vallásos vonzereje

114

MIRÁK KATALIN

A jéghegy csúcsai – evangélikus püspökök és a Tanácsköztársaság

141

MOLNÁR SÁNDOR KÁROLY

„A lelkesztársaknak ma még nem írhatunk mindenről”

Adalékok a Somogy megyei Protestáns Lelkeszek Szakszervezetének létrejöttéhez

156

FEJÉRDY ANDRÁS

A Ciszterci Rend Egri Katholikus Főgymnasiuma és a Tanácsköztársaság

182

ENGLISH SUMMARIES

193

A KÖTET SZERZŐI

201

SZEMÉLYNÉVMUTATÓ

203

FÖLDRAJZINÉV-MUTATÓ

213

*Az egyházi sajtó és a Tanácsköztársaság**

A Tanácsköztársaság alkotmánya 1919 júniusában kinyilvánította, hogy „a dolgozók” jogosultak véleményük szabad kinyilvánítására, továbbá leszögezte: „minden nyomtatvány kiadásának joga a munkásságé, és a Tanácsköztársaság gondoskodik arról, hogy a szocialista eszme az egész országban szabadon terjedjen”. Az alkotmány ezzel csupán a sajtóélet kezdettől gyakorolt államosítását rögzítette. A proletárdiktatúra és a nyilvánosság viszonyát jól jellemzik Kun Béla szavai, aki kijelentette: „minden magánvállalkozásban levő újságot, minden olyan újságot, amely nem a Magyarországi Szocialista Párt vagy nem a proletárállam kiadásában jelenik meg, be kell szüntetni”. Az engedélyezett lapok szoros felügyelet alatt álltak: a központi irányítást kezdetben a március 25-én megalakult Sajtódirektórium intézte, amelynek szerepét később, április 30-tól a Szellemi Termékek Országos Tanácsa vette át.¹ Az államosított sajtó feladata – Lenin útmutatásának megfelelően – az új rendszer által elért „haladás” bemutatására és a belső ellenség leleplezésére, vagyis a propagandára korlátozódott.²

A történeti közemlékezet szerint mindez a gyakorlatban a katolikus és a protestáns egyházak sajtója számára egyaránt az azonnali betiltást jelentette. A valóságban azonban a rendszer a sajtópolitika terén is jóval kiszámíthatatlanabban működött, és számos egyházi orgánus hosszabb-rövidebb időre megjelenési lehetőséget kapott. Jelen tanulmány az alapkutatások hiányában csupán arra vállalkozhat, hogy számba vegyen néhány ilyen sajtóterméket,

* A tanulmány a Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Hivatal támogatásával (azonosító: 124418) készült.

¹ Buzinkay Géza: *A magyar sajtó és az újságírás története a kezdetektől a rendszerváltásig*. Budapest, 2016. 322–323.; Paál Vince: *A sajtószabadság korlátai az összeomlástól az összeomlásig*. In: *A sajtószabadság története Magyarországon 1914–1989*. Szerk. Paál Vince. Budapest, 2015.

² József Farkas: *A magyar Tanácsköztársaság sajtója*. (A Magyar Sajtó Kiskönyvtára) Budapest, 1969. 60.

és a kiragadott példák segítségével megvizsgálja: a lapkészítők milyen stratégiákat alkalmaztak, hogyan kísérelték meg kihasználni a rendelkezésükre álló csekély mozgásteret.

1. A KATOLIKUS SAJTÓ MŰKÖDÉSI FELTÉTELEI

A fővárosban megjelenő katolikus sajtó számos orgánumának már az őszi-rózsás forradalom idején is meggyűlt a baja a hatalommal, illetve a szociáldemokraták radikális csoportjaival. 1919 februárjában például az ellenforradalomtól tartó katonaság házkutatást rendezett az Országos Katolikus Szövetség által kiadott krajcáros bulvárújság, az *Új Lap* szerkesztőségében.³ Az I. honvédgyalozezred katonatanácsának fegyveresei a helyszínen lefoglalták a lap kéziratait, így az újság egy napig nem jelenhetett meg.⁴ Az eset ugyanakkor jó reklámnak bizonyult: az *Új Lap* olvasottsága a botrányt követően emelkedett, állítólag ekkoriban 97 ezer példánya fogyott naponta.⁵ Február 9-én a jezsuita „sajtóapostol”, Bangha Béla érdekelttségéhez tartozó *Neue Post* helyiségében is katonák végeztek házkutatást, a hivatalos felhatalmazás szerint a szerkesztők ellenforradalmi tevékenysége miatt.⁶ A katonák közül néhányan állítólag azzal fenyegetőztek, ha a munkatársak az addigi politikai irányvonalat viszik tovább, akkor akasztófára kerülnek.⁷ Ellenszenvük fő oka bizonyára Bangha következetes szociáldemokrata-ellenessége volt: a jezsuita már 1918 nyarán szigorú intézkedéseket követelt a baloldal ellen, így például a „nyilvánvalóan forradalmi szándékú” lapok és könyvek betiltását.⁸

A katolikus lapok megjelenését egyes esetekben a nyomdák személyzetének ellenszenvé is nehezítette. Esztergomban például a város nyomdászai március 10-én elhatározták, hogy „bármilyen, a forradalom vívmányai ellen

³ Az *Új Lap*ról lásd Klestenitz Tibor: *A katolikus sajtómozgalom Magyarországon 1896–1932*. Budapest, 2013. 47–51.; Klestenitz Tibor: A politikai bulvársajtó megjelenése – egy új műfaj a budapesti sajtópiacon. In: *A vélemény-sajtótól a tömegsajtóig. Fejezetek a magyar újságírás történetéből*. (Médiatudományi Könyvek) Szerk. Klestenitz Tibor – Paál Vince. Budapest, 2017. 127–150.

⁴ *Új Lap* 1919. február 9. 1.

⁵ A 25 éves „Új Lap”. In: *Katolikus Almanach*. Szerk. Gerevich Aladár – Lepold Antal – Zsembery István. Budapest, 1927. 618.

⁶ Bangha személyéről bővebben lásd Molnár Antal – Szabó Ferenc: *Bangha Béla SJ emlékezete*. Budapest, 2010.

⁷ Aus den Geheimnissen der Redaktionsstube. *Neue Post* 1919. október 21. 4.

⁸ B[angha] B[éla]: Állam az államban. *Magyar Kultúra* 6 (1918) 66–70.

irányuló, nyílt vagy burkolt támadású cikk vagy röpirat kiszedését megtagadják, s az ilyen lap vagy röpirat kinyomását megakadályozzák”. Ezért hivatalosan felkérték a város katolikus lapjának szerkesztőjét, hogy az ilyen cikkek közlését, „bármely oldalról kéri is arra”, tagadja meg.⁹ A Bangha Béla közéleti szócsövének számító folyóiratot, a *Magyar Kultúrát* előállító cég már januárban aggasztónak ítélte a helyzetet, ezért a nyomdász békéltetőbizottság garanciáját kérte arra, hogy a lap nyomtatása akadálytalanul megtörténhet. A bizottság azonban ezt nem adta meg,¹⁰ ezért a kiadó nem mert vállalkozni az orgánum további megjelentetésére. A munkások magatartását bizonyára a *Pesti Hírlap* nyomdájának szétverése is befolyásolta, ami 1919. január 23-án következett be. A támadás mögött valószínűleg a kommunisták álltak, akik a vandalizmust az „ellenforradalmi tendenciájú” cikkek elleni tiltakozással igyekeztek igazolni.¹¹ A nyomdász szakszervezet február 14-én megerősítette, hogy a szervezett munkások nem hajlandóak kiszedni az ellenforradalminak minősített cikkeket. A nyilatkozat elismerte, hogy ez lényegében a nyomdászok cenzúráját jelenti, ami ellentétes a sajtószabadsággal, de a forradalmi eszközöket igazolhatónak látta az állítólag „új Bertalan-éjszakára” törekedő régi elittel szemben. A nyilatkozat szerint a munkások célja a köztársaság megszilárdítása mellett az volt, hogy megakadályozzák a nyomdák feldúlását a „rosszhiszemű” cikkek miatt.¹² A rombolás nem került el a jezsuita rend érdekeltségét, az Apostol nyomdát sem. Noha az üzemben ekkor már csak szervezett munkások dolgoztak, február 20-án egy százszázötven fős társaság szétverte és kirabolta a nyomdát, amit a rendőrség elkésett intézkedései nem tudtak megakadályozni.¹³ Az eset miatt a nyomdászok szakszervezete is tiltakozott, mert a pusztítás immár szervezett munkásokat fosztott meg a pénzkereseti lehetőségtől.¹⁴

Mint láthattuk tehát, a katolikus sajtó működése a különböző politikai indíttatású támadások következtében a népköztársaság hónapjaiban sem volt szabad a gyakorlatban – dacára a sajtószabadságot hivatalosan kinyilvánító II. néptörvénynek.¹⁵ A Tanácsköztársaság létrejötté 1919. március 21-én

⁹ Schupp Gábor: Levél a szerkesztőhöz. *Esztergom* 1919. március 16. 3.

¹⁰ Békéltetőbizottsági határozatok. *Typographia* 51 (1919) 1. sz. 1.

¹¹ Miután a lap állást foglalt a munkanélküliek állami segélyezése ellen, néhány száz fős tüntető tömeg jelent meg a szerkesztőség előtt, majd feldúlta és kifosztotta az épületet. A *Pesti Hírlap* kiadóhivatalát szétrombolták. *Világ* 1919. január 24. 5.

¹² Sajtószabadság. *Typographia* 51 (1919) 7. sz. 1.

¹³ Szétrombolták az „Apostol nyomdát”. *Alkotmány* 1919. február 20. 5.

¹⁴ Tatárjárás az Apostol nyomdában. *Typographia* 51 (1919) 8. sz. 5.

¹⁵ Buzinkay: *A magyar sajtó*, 321.

ugyanakkor a katolikus sajtó számára azonnali és drasztikus következményekkel járt. A frissen felállított Sajtódirektórium első intézkedése a leginkább „reakciónak” ítélt tíz lap felszámolása volt, köztük a katolikus Néppárt lapjáé, az *Alkotmányé*, valamint a *Neue Posté*. Két nap múlva ugyannerre a sorsra jutott a jezsuiták folyóirata, a *Magyar Kultúra* is.¹⁶ A hatalom emellett lefoglalta az úgynevezett „reakciós, klerikális és ponyvairodalom” termékeit, a „klerikális” könyvkereskedésekben pedig párt- és agitációs iratok árusítását határozta el.¹⁷ A rendszer összesen 179 agitációs füzetet adott ki, ezek közül 15-16 kimondottan vallási tárgyú irat volt, amelyek ateista, antiklerikális propagandát terjesztettek.¹⁸ A tanácskormány később szocializálta a katolikus érdekeltségek közül az *Új Lap* kiadóját és a Szent István Társulatot, a többi kiadót pedig felszámolásra ítélte.¹⁹ Ez történt a Bangha Béla által 1918-ban katolikus napilapok megjelenetésére alapított Központi Sajtóvállalattal is, amelynek vagyonát a Szellemi Termékek Országos Tanácsának javára foglalták le.²⁰ Ugyannerre a sorsra jutott a Bíró Ferenc jezsuita páter által a katolikus lapok terjesztésére létrehozott Szív Alap hetvenezer koronája,²¹ a Katolikus Sajtóhölgybizottság vagyona,²² valamint a katolikus újságírókat tömörítő Országos Pázmány Egyesület ötszázezer koronás pénzalapja is.²³ A proletárdiktatúra hatóságai mellett ráadásul a zavarosban halászó kalandorok is megpróbálták rátenni a kezüket az egyházi sajtóérdekeltségek vagyonára.²⁴ Ez történt április végén a budapesti jezsuita rendházban, ahol két, önmagát „nyomozónak” kiadó férfi jelent meg, és névtelen feljelentésekre hivatkozva fel akarta ásni az udvart, hogy megkeresse a Központi Sajtó-

¹⁶ József: *A magyar Tanácsköztársaság*, 52.

¹⁷ Gergely Jenő: *A keresztényszocializmus Magyarországon 1903–1923*. Budapest, 1977. 109.

¹⁸ Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (a továbbiakban MNL OL) K 148 603. f. 21. ö. e. Jegyzőkönyv a Szocializálási Bizottság könyvkiadói és kereskedelmi alosztályának üléséről 1919. április 2.

¹⁹ MNL OL K 46 TAGYOB 6. d. 605. f. II/5. Szocializált lapok jegyzéke 122–123.; Jelentés a Szellemi Termékek Országos Tanácsának likvidálásáról. 135.

²⁰ Nyisztor Zoltán: *Bangha Béla élete és műve*. 2. kiad. Budapest, 1941. 227.

²¹ Esztergomi Primási Levéltár Cat. 46/98-1921. Bíró Ferenc Csernoch Jánosnak 1920. február 3.

²² A Katolikus Nők Országos Sajtóegyesületének huszonöt éve a kat. sajtómozgalom szolgálatában. *Sajtószemle* 10 (1936) 4. sz. 3.

²³ *La Fédération Générale “Cardinal Pázmány” des Écrivains et des Journalistes Catholiques de la Hongrie 1906–1936*. Budapest, 1936. 5.

²⁴ Hajdu Tibor: *A magyarországi Tanácsköztársaság*. Budapest, 1969. 20.

vállalat vagyonát, amelyet állítólag ott rejtettek el. (Végül azonban elálltak szándékuktól.)²⁵

A vidéki katolikus sajtó kilátásai szintén kedvezőtlenek voltak. A lapok többségére az azonnali betiltás várt, bár regionális szinten komoly eltérések fordulhattak elő. Esztergomban például a város katolikus lapját azonnal betiltották, sőt a hatóság még azt sem engedélyezte, hogy a posta továbbítsa a főegyházmegye hivatalos küldeményeit.²⁶ Egerben a helyi újságírók szabad-szervezte március 23-án háromtagú sajtóbizottságot alapított, amely kinyilvánította, hogy az *Egri Kath. Egyházi Tudósítót* „szigorú ellenőrzés alá veszi”, és arra az esetre, ha az „nem az új irányt szolgálja cikkeivel”, kilátásba helyezte betiltását is.²⁷ A kiadvány áprilisi száma már összeállt, amikor megjelentek a szerkesztőségben az új rendszer cenzorai, akik háromszor írták át az anyagot, úgy, hogy az utolsó változatban szinte már csak a miserendet volt szabad közölni.²⁸ Az ellenőrző bizottság egy „társszerkesztőt” is kinevezett a lap élére az egyik líceumi nyomdász személyében, aki azonban egy későbbi visszaemlékezés szerint „dicséretre méltó becsületességgel” viselkedett.²⁹ Az orgánium májusi száma ugyan még megjelenhetett, de terjedelmét nyolc oldalban korlátozták. Ez volt az utolsó lapszám a kommün hónapjaiban.³⁰

A rendszer tehát összességében igen szigorú volt a katolikus orgánumokkal szemben, esetenként viszont mégis képes volt bizonyos mértékű önkorrekcióra. Ilyen volt a *Religio* című hittudományi folyóirat ügye, amelynek kiadását a hatóságok először megtiltották, ám, miután Kiss János szerkesztő tájékoztatása nyomán meggyőződtek arról, hogy a folyóirat egyáltalán nem foglalkozik politikával, mégis engedélyezték. Igaz, ez a gyakorlatban keveset ért, hiszen a vasúti szállítás problémái miatt a már kinyomtatott lapszámot sem lehetett eljuttatni az előfizetőkhez.³¹ Arra is akad példa, hogy a katolikus lapkészítők morális példaadása gyakorlati haszonnal járt: *A Szív* című jezsuita hitbuzgalmi folyóirat néhány munkatársa a betiltás után úgy döntött, hogy

²⁵ Bernhard Zsigmond: *Egy jezsuita emlékei a kommunizmus idejéből*. Budapest, 1919. 34.

²⁶ A „vallásszabadság” – a kommün világában. *Esztergom* 1919. szeptember 14. 2.

²⁷ Megalakult sajtódirektórium. *Egri Újság* 1919. március 25. 2.

²⁸ Mi történt a Tudósítóval a bolszevizmus alatt? *Egri Kath. Egyházi Tudósító* 1919. szeptember 95.

²⁹ Farkas István: Tíz év. *Egri Kath. Egyházi Tudósító* 1926. január 18–19.

³⁰ Klestenitz Tibor: Az egri katolikus sajtó a két világháború között. In: *Fejezetek az ezer éves egri egyházmegye történetéből*. Szerk. Horváth István. Eger, 2018. 181–195.

³¹ Tájékoztató a Religio Hit- és Bölcsellettudományi Folyóirat sorsáról. *Religio* 79 (1920) 110.

a folyóirat szerkesztőségi helyiségeiben, amelyet az új rendszer a szabók szakszervezetének adott át, népkonyhát nyitnak a rászorulók számára. Bár rendkívüli gyakorlati nehézségekkel járt a munka, főleg az alapanyagok beszerzése miatt, ám ez a lépés mégis igen hasznosnak bizonyult a számukra, mert így a kommunisták nem bántották őket, hiszen belátták, hogy „ezeknek a vallásossága nem here, rideg, hanem tud dolgozni, szenvedni és szenvedve szeretni”. *A Szív* szerkesztőségi helyiségei a népkonyha működésének köszönhetően érintetlenül vészelték át a proletárdiktatúra hónapjait.³²

2. AZ *ÚJ LAP* ESETE: EGY KATOLIKUS BULVÁRLAP ÁLLAMOSÍTÁSA

A legmeglepőbb és politikai szempontból a legérdekesebb az *Új Lap* esete volt, amelynek kiadását a Sajtódirektórium továbbra is engedélyezte, ám a szerkesztőséget azonnal cenzorok irányítása alá helyezte. Az eseményekre 1919 decemberében visszaemlékező, igen indulatos cikk szerint a kommunizmus „mindenkitől elrabolta magántulajdonát, tőlünk is a lapunk címét. Kirendelt cenzorokkal szerkesztették a lapot, mert azt hitték, hogy a mi lelkes, hű olvasóink majd nekik is úgy hisznek, mint ahogy esküdtek miránk. De csalódtak, és így csakhamar be is szüntették az *Új Lapot*”.³³ A lap egykorú hivatalos beszámolója szerint viszont, amely a kommunista propaganda egyértelmű jegyeit viseli magán, a szerkesztőség tagjai, a kiadóhivatal tisztviselői, valamint a szedő- és öntőmunkások március 23-án megbeszélést tartottak, ahol elhatározták, hogy a lapot birtokukba veszik. A szerkesztőség irányítását az együttes ülés által kijelölt szerkesztőbizottságra bízta, az anyagi természetű ügyek intézésére pedig az *Új Lap Rt.* alkalmazottaiból lapbizottságot választottak.³⁴ A változást tehát egyfajta alulról végrehajtott kommunizálásként igyekeztek beállítani az olvasók előtt.

A vállalkozás államosításának hátterében a Sajtódirektórium részéről az a megfontolás állt, miszerint: „sokkal inkább lehet a meglevő régi lapok címei alatt propagálni az új eszméket, mint hogyha az olvasóközönség nagy részének új lapokat akarunk adni”.³⁵ Az *Új Lap* manipulatív felhasználása

³² *A Szív* 1919. szeptember 28.

³³ Végre. *Új Lap* 1919. december 7. 1.

³⁴ Az *Új Lap Rt.* alkalmazottainak bizalmitegyesülete. *Új Lap* 1919. március 23. 3.

³⁵ Részletek a Sajtódirektórium üléseinek jegyzőkönyveiből. In: „*Mindenki újakra készül...*” *Az 1918/19-es forradalmak irodalma (Szöveggyűjtemény)*. IV. köt. Szerk. József Farkas. Budapest, 1967. 794.

két tényező miatt tűnhetett fontosnak a Sajtódirektórium számára: egyrészt a százezres példányszám már önmagában véve is jelentős volt, másrészt a lap segítségével egy olyan olvasói kört tudott megszólítani, amit más sajtótermékekkel nehezen: a vidéki, kisvárosi, konzervatív katolikus olvasókat. Az államosított *Új Lap* irányvonala jól nyomon követhető a vezércikkekben, amelyek eleinte arra törekedtek, hogy megnyerjék a proletárdiktatúra számára a falusi olvasók rokonszenvét, rávegyék őket a szolidaritás vállalására a városi munkássággal, illetve – összhangban a rendszer óvatos élelmiszerellátási politikájával³⁶ – a mezőgazdasági termelőmunka önkéntes fokozására ösztönözzenek.³⁷ Egy, a lapra igen jellemző patetikus megfogalmazás szerint például: „A városból indult hódító útjára az igazság, s akik elindították, valamikor a falvak kivert szegénységéből gyűltek a városba, hinni az igazságban, küzdeni, s ha kell, meghalni érte. Ezt a várost nem gyűlöli s nem is gyűlölheti a falu. A falu és a város testvérek.”³⁸ Erre az üzenetre alapozva a lap konkrét felhívást is megfogalmazott a mezőgazdasági termelők megnyerésére: „Ne csak saját szükségletekre vessetek, gondolatok az értetek dolgozó proletártestvérek szükségletére!”³⁹

Igen feltűnő jellegzetesség, hogy a szerkesztőségben szigorúan tartózkodtak az antiklerikális propagandától, sőt húsvét felé közeledve – nyilván az olvasóközönség igényeihez való igazodás szándékával – rengeteg vallásos retorikájú eszmefuttatást közöltek, amelyek a Tanácsköztársaság jelszavait kísérelték meg összhangba hozni az evangélium tanításaival.⁴⁰ Az április 13-i szám vezércikke szerint: „Jézus látta a tömegben az embert, s mert nem volt emberhez méltó a sorsa, ezért szánakozott rajta. Ebben a kétezeréves sóhajban és mementóban kipattant eszme most mint új világot teremtő tömegelő nyilvánul meg. Emberré tenni a tömegek millióit: ez a gondolat feszül abban az új világalakulásban, melynek a világháború tömegszeneve-

³⁶ Bódy Zsombor: Élelmiszer-ellátás piac és kötött gazdálkodás között. In: *Háborúból békébe: a magyar társadalom 1918 után*. Szerk. Bódy Zsombor. Budapest, 2018. 172. A rendszer rendkívül erőteljes propagandát folytatott az élelmiszer-termelés fokozása érdekében. Vörös Boldizsár: *Eszmék, eszközök, hatások. Tanulmányok a magyarországi propagandáról, 1914–1919*. Budapest, 2018. (Médiatudományi Könyvek) 248–256.

³⁷ Lásd például: A falu népe. *Új Lap* 1919. március 27. 3.; A zsellérek sorsa. *Új Lap* 1919. március 28. 1.; Kié az élet joga? *Új Lap* 1919. március 29. 4.; A napszámos élete. *Új Lap* 1919. április 1. 1.

³⁸ A falu és a város. *Új Lap* 1919. április 12. 1.

³⁹ Vessetek be minden erre alkalmas területet! *Új Lap* 1919. április 13. 3.

⁴⁰ Megfeszítetett. *Új Lap* 1919. április 18. 3.; Húsvéti elmélkedés. *Új Lap* 1919. április 19. 1.

dése és nyomora lett a nyitánya.”⁴¹ Ez a taktika összhangban állt a Tanácsköztársaság propagandájának általános irányvonalával, amely a sajtóban, a röplapokban és a plakátokon egyaránt arra törekedett, hogy a régi rendszer szövetségeseiként kárhóztatott intézményes egyházakat szembeállítsa Jézus Krisztus eredeti tanításaival.⁴²

A propagandisták emellett igyekeztek a Tanácsköztársaság hivatalos egyházpolitikáját népszerűsíteni, illetve legalább elfogadhatóként feltüntetni az olvasók számára. Azt hangsúlyozták, hogy a katolikus egyháznak alkalmazkodnia kell az új körülményekhez, azaz a vallást magánügynek nyilvánító állami politikához, ezért kifejezetten bátorították a világi hívek szerepvállalásának és az egyházközi szervezkedésnek az eszméjét, amit igencsak időszerűnek ítélték. Egy jellemző megfogalmazás szerint például: „A népek életében az önkormányzat gondolatának, mely a Tanácsrendszer legbensőbb lényege és szociális elve, a vallásos életben is meg kell keresnie a megvalósulását. Éppen mert a vallás az emberi lélek egyik legmélyebbről jövő hajtása, kell, hogy teremtő erő legyen akkor, midőn az emberi igények nagyobb-stílusú kielégítése a program.”⁴³

Az államosított *Új Lap* egészen május 14-ig megjelenhetett. Beszüntetésének bizonyára nem elvi, hanem gyakorlati okai voltak a rendszer részéről. A kormányzótanács ekkorra ugyanis a gazdasági nehézségek miatt néhány, a hivatalos tájékoztatáspolitikát szolgáló orgánum kivételével valamennyi sajtótermék megjelenését felfüggesztette.⁴⁴

3. PÉLDÁK A REFORMÁTUS SAJTÓ MŰKÖDÉSÉRE

A protestáns közvélemény a Tanácsköztársaság létrejöttét 1919 márciusában a külpolitikai megrázkódtatások és a belpolitikában lejátszódó gyors balrafordulás „szinte természetes következményeként” vette tudomásul. A kezdeti időszakban – nagyrészt az információhiány következményeként – a lelké-

⁴¹ Hozsánna. *Új Lap* 1919. április 13.

⁴² Szabó Viktor: *A Magyarországi Tanácsköztársaság propagandája*. Doktori disszertáció. Eger, 2016. 92., 146., 168., 218–219.

⁴³ A vallás. *Új Lap* 1919. április 19. 1. Hasonló gondolatokat fogalmaztak meg néhány nappal korábban is: Autonómia. *Új Lap* 1919. április 16. 1.

⁴⁴ Buzinkay: *A magyar sajtó*, 323.

szi kar részéről bőven születtek jó szándékú, ám naiv próbálkozások az új rendszer és a protestáns értékek összeegyeztetésére.⁴⁵

Az országos jelentőségű protestáns orgánumok sorsa mindennek ellenére igen változatosan alakult. A rendszer azonnal betiltotta a fővárosban megjelenő *Protestáns Szemle* és a *Protestáns Egyházi és Iskolai Lapok*, továbbá a *Sárospataki Református Lapok* kiadását.⁴⁶ A Magyar Protestáns Irodalmi Társaság vagyonát zár alá helyezték, kiadványait pedig elszállították a Horánszky nyomdából. A Társaságnak ugyanakkor végül egy szerencsés véletlen segített a károk csökkentésében, hiszen, már ősszel, a román megszállás alatt, hírül vették, hogy a lefoglalt kiadványok egy részét Duna-parti raktárakban őrzik, más könyvekkel együtt bebálázva, zúzdai szállításra előkészítve a nagymarosi papírlemezgyár számára. Ekkor a református főgimnázium húsz növendéke önként jelentkezett és többheti fáradságos munkával kimentett a bálákból 11 ezer darab kötetet és mintegy 260 ezer Koszorú-füzetet a Társaság számára.⁴⁷

Egyes fontos kerületi kiadványok viszont továbbra is megjelenési lehetőséget kaptak. Ilyen volt például a Pápán megjelenő *Dunántúli Protestáns Lap*, amelynek szerzői a március 29-i számban reagálhattak először a változásokra. A főszerkesztő, Czeglédy Sándor arra intette az olvasókat, hogy a református egyháznak az új körülmények között is hivatását kell szolgálnia, erkölcsi példamutatásával pedig elnyerheti a külvilág tiszteletét. „Be akarunk és be fogunk menni az emberi társadalom minden új átalakulásába, mert olyan értékek képviselői vagyunk, amelyek minden emberi társadalomra nézve egyaránt szükségesek, olyan értékeké, amelyekre mindenkor bátran és szívesen rátesszük egész életünket” – írta.⁴⁸ Vass Vince teológiai tanár szerint a reformátusoknak feltétel nélkül el kell fogadniuk a Tanácsköztársaságot, hiszen az ellenállással nem nyerhetnek semmit, a megértő alkalmazkodással viszont egyházuknak is használhatnak. Úgy vélte, hogy az új korszak az egyház számára a leginkább a 18. század végén, a II. József türelmi ren-

⁴⁵ Bolyki János – Ladányi Sándor: *A Magyarországi Református Egyház története 1918–1990. Tanulmányok*. Sárospatak, 1999. 18–19.; Bencze Imre: A Tanácsköztársaság és az egyházak. In: *Magyarország a XX. században*. Szerk. Kollega Tarsoly István. Szekszárd, 1997. II. köt. 334.

⁴⁶ Régi név – új program. *Sárospataki Református Lapok* 1921. február 25. 1. Egyes információk szerint a betiltásról szóló döntéseket a helyi munkástanácsok hozták meg. Csűrös András Jakab: *Református egyházi élet a Tanácsköztársaság idején. A magyar reformátusság egy válságos időben*. Doktori disszertáció. Budapest, 2017. 94.

⁴⁷ Madai Gyula: Titkári krónika. *Protestáns Szemle* 31 (1919) 93–96.

⁴⁸ Czeglédy Sándor: Van-e valami mondani valónk? *Dunántúli Református Lap* 1919. március 29. 97–98.

delele által teremtett viszonyokhoz fog hasonlítani, ezért fokozott áldozatvállalásra biztatta pályatársait. A lelkészek hagyjanak fel a puszta adminisztrálással és végre apostolokként dolgozzanak közösségükben, gyűjtsék össze az egyházukhoz ragaszkodó embereket, teremtsenek eleven hitéletet – kérte. Az optimális munkamegosztás létrehozása érdekében az egyetemes református egyház élére valamiféle „direktórium” kiküldését tartotta volna célravezetőnek, amelynek tagjai szükség esetén meglátogatják a hitükben meg-ingott közösségeket. „Vannak püspökök, teológiai tanárok, hitoktatók és mások, kiknek nincs bajuk gyülekezeteikkel. Ezeket oda kell dobni a viharosabb pontokra, hogy ne engedjük elszéledni azokat a gyülekezeteiket, melyeket csak valami félreértés robbantott fel s tett ellenségévé ősei hitének”⁴⁹ – vázolta elképzeléseit. Pongrácz József, a pápai nagykönyvtár igazgatója annak a reményének adott hangot, hogy a kommunizmus végső soron nem vallásellenes, hiszen valójában nem is világnézet, hanem gazdasági rendszer. „Minél tökéletesebben emberi a társadalom, annál keresztyénibb lesz. Ha tehát a kommunizmus tökéletesebb társadalmi rendet óhajt, már pedig azt óhajt, akkor szent meggyőződés, hogy Krisztusnak nagyobb lesz benne a szerepe, mint a régi rendben volt. Ne tévesszen meg a jelen, mely mintha mást mondana, ez csak látszat és a kezdet bizonytalan tapogatózásának természetzerű következménye” – írta, és úgy vélte, hogy ennek következtében a jövőt az egyházban a belmissziós mozgalom fogja meghatározni.⁵⁰

A *Dunántúli Protestáns Lap* szerzői azonban nem sokáig folytathatták munkájukat. A szerkesztőség az április 5-i számban arról tájékoztatta az olvasókat, hogy anyagi problémák miatt a lapot nem lehet rendszeresen kiadni, ezért a jövőben csak „akkor és akkora terjedelemben” jelenik meg, „amikor és amekkora terjedelemben az lehetőnek, illetőleg feltétlenül szükségesnek fog mutatkozni”.⁵¹ Valóban, a következő szám április 12-én már csak két oldalból állt, majd a kiadás teljesen megszűnt, és csak októberben indult újra.

A proletárdiktatúra nem akadályozta a *Debreczeni Protestáns Lap*nak a megjelenését sem, amelyben Kun Béla, felelős szerkesztő március 29-én értékelte az eseményeket. Úgy látta, hogy az egyház helyzete jelentősen romlani fog, de indokolatlan kishitűségnek ítélte az egyház fennmaradását

⁴⁹ Vass Vince: A tanácsköztársaság és az egyház. *Dunántúli Protestáns Lap* 1919. március 29. 99.

⁵⁰ Pongrácz József: „Vörös keresztyénség.” *Dunántúli Protestáns Lap* 1919. március 29. 100.

⁵¹ Értésítés. *Dunántúli Protestáns Lap* 1919. április 5. 103.

érintő aggodalmakat. Azt remélte, hogy egyfajta békés egymás mellett élés alakulhat ki az új rendszerrel, sőt bizonyos céljait kifejezetten támogatásra méltónak ítélte: „A szocialista kormány arra vállalkozott, hogy Magyarországot megmenti az idegen imperialisták uralmától. Ebben minékünk, magyaroknak, kálvinistáknak minden erőnk megfeszítésével támogatnunk kell.” Ennek alátámasztására emlékeztette az olvasókat, hogy az antant béketerve szerint az új román határ Debrecentől alig öt kilométerre húzódna.⁵²

Kun Béla azt viszont kifejezetten károsnak ítélte, hogy a lelkészek túl nagy lendülettel vessék bele magukat a belpolitikai viszonyok megvitatásába, ezért határozottan ellenezte egy tervbe vett lelkészi gyűlés megtartását. Azzal érvelt, hogy a körülmények nem adottak, hiszen a rendszer részletes tervei még nem ismertek, ezért egyelőre nem is bírálhatják azokat megalapozottan. Egyben óvatosságra is intett: „Mi, magyar református egyház a nép által és a népért vagyunk. Még a látszatát is kerülnünk kell annak, mintha bármely alakulást, mely a szegény nép helyzetének javulását eredményezi, nem akarnánk szívvel-lélekkel támogatni” – írta.⁵³ A lap arra igyekezett ösztönözni az olvasókat, hogy alkalmazkodjanak az új helyzethez, és az egyház érdekében szakítsanak a hagyományos sérelmi politizálással. Amikor például hír érkezett a debreceni egyetem átszervezéséről és a teológiai kar megszüntetéséről, a szerkesztőség a döntésbe való belenyugváásra kérte az olvasókat. Az érvelés szerint „ha az új éra, mely a gyakorlatiasságot, a népek szolidaritását, a vallásfelekezettől teljes mentességet tűzte zászlójára, másforma iskolát akar, teljesen meg lehet érteni. Nem is kell, nem is szabad emiatt érzékenykedni. Mindennek változni kell a kor követelményei szerint. Arra sincs semmi szükség, hogy a múlt érdemeire hivatkozzunk: nem a dicső múlt, hanem a szép jövő kell, hogy a lelkesítőnk legyen.”⁵⁴

A *Debreczeni Protestáns Lap* helyzete hamarosan válságossá vált: április 5-én arról írtak, hogy az előfizetők többsége a megszállt területeken lakik, ezért sem a lap nem juthat el hozzájuk, sem az előfizetési díjak nem folyhatnak be tőlük. Belföldön szintén sok gond mutatkozott a vasúti szállítás akadózása miatt, a kis eklézsiáknak pedig ekkor már egyszerűen nem volt pénze előfizetni. A kiadóhivatal anyagi tartalékai a helyzet következtében elfogytak és kölcsön felvétele sem volt lehetséges. „Most volna igazán szükség, hogy gondolatainkat kifejtthessük, de ím, útját állja a materiális ok” –

⁵² Kun Béla: Új utakon. *Debreczeni Protestáns Lap* 1919. március 29. 97–98.

⁵³ Kun Béla: Gyűlések ellen. *Debreczeni Protestáns Lap* 1919. április 5. 105.

⁵⁴ Fuit. *Debreczeni Protestáns Lap* 1919. április 19. 112.

jellemezték a körülményeket.⁵⁵ Ennek ellenére a lap összevont számokkal továbbra is megjelenhetett.

Április 23-án a politikai helyzet alapvetően megváltozott: Debrecent megszállta a román hadsereg, ezzel a Tanácsköztársaság uralma véget is ért a városban.⁵⁶ Kun Béla levonhatta a közelmúlt tanulságait, és elsősorban a bölcs mértéktartás fontosságát hangoztatta. Utalt arra, hogy a proletárdiktatúra idején a szakszervezetekbe való belépés feltételének számított egy nyilatkozat aláírása arról, hogy a jelentkezők minden összeköttetést megszakítanak az egyházzal. Ennek ellenére sok tanár, tanító, lelkész mégis belépett a szervezetbe, amit ő részben az egyház korábbi felfogásának hibáival magyarázott. Véleménye szerint „egyházunk súlyosan hibázott, amikor elhanyagolta a szocializmust, és hogy az egyháznak nemcsak a földöntúli boldogságra, hanem a földi élet derültebbé és emberségesebbé formálására is törekedni kötelessége”. Kun határozottan úgy vélte, hogy a jövőben az egyház nem számíthat az olyan emberek szolgálatára, akik egyik napról a másikra megváltoztatják meggyőződésüket, de azt sem tartotta volna előnyösnek, ha a megtorlás politikája válna általánossá, ezért azt remélte, hogy az érintettek belátják helyzetük tarthatatlanságát és önként félreállnak. Ugyanakkor arra is intett, hogy a jövőben világos különbséget kell tenni a Tanácsköztársaság gyakorlata és a méltányos szociális eszmék között. „Nagyon nagy tévedés, sőt valóságos szerencsétlenség volna, ha egyházunk azok miatt a túlzások miatt, melyeket az utóbbi napokban tapasztalnunk kellett, a progresszív eszméktől elfordulna. A mi egyházunk önmaga megtagadása nélkül nem lehet reakciós”⁵⁷ – figyelmeztette az olvasókat.

4. AZ EVANGÉLIKUS SAJTÓ TEVÉKENYSÉGE

A korabeli evangélikus sajtó két legfontosabb orgánuma két hetilap: a Budapesten megjelenő *Evangélikus Óráló*, illetve a Szentgotthárdon kiadott *Harangszó* című néplap volt, amelyek március 21. után is megjelenhettek.⁵⁸ Igaz, az előbbinek kiszáradva át kellett állnia az összevont számokra, hiszen

⁵⁵ Kérelem az olvasókhöz. *Debreczeni Protestáns Lap* 1919. április 5. 107.

⁵⁶ Bényei Miklós: Ideológiai törekvések Debrecenben a Tanácsköztársaság idején. *Alföld* 30 (1979) 3. 74.

⁵⁷ Kun Béla: Tanulságok. *Debreczeni Protestáns Lap*, 1919. április 26. 113–114.

⁵⁸ Ottlyk Ernő: Az 1918–19-es forradalmak és az evangélikus egyház. *Theológiai Szemle* 2 (1959) 1–2. sz. 8.

papírkészletei korlátozottak voltak, új papír beszerzésére pedig nem volt kilátás. A szerkesztő, Noszkó István rákoskeresztúri lelkész arról írt, hogy közössége elfogadhatja az állam és az egyház elválasztását, sőt az iskola-fenntartó munkából is szívesen kivonul, hogy annál több energiát szánhasson a hitélet szervezésére. Ezzel összefüggésben kijelentette: „Ezen munkához – ha úgy tetszik – nem kérjük az állam támogatását, de azt teljes tisztelettel kérjük, hogy az anyagi eszközöket, amelyeket buzgó híveinknek áldozatkészsége összehordott és a takarékoság megtartott, hagyják meg nekünk az állam érdekében is kifejtendő munkánk további becsületes teljesítése céljából.” A hitoktatásnak az iskolákból való kitiltását viszont igen határozottan kritizálta, hiszen úgy vélte, hogy ilyen súlyú döntéseket csak nyugodt körülmények között lehetne meghozni.⁵⁹

Az *Evangélikus Őrálló* május 29-i száma a proletárdiktatúra alkotmánytervezetének egyházügyi rendelkezéseit elemezte, amelyek kimondták az állam és az egyházak elválasztását, a vallásgyakorlás szabadságát, valamint azt, hogy a vallási és a vallásellenes propaganda egyaránt engedélyezett.⁶⁰ A szerző szavá tette, hogy az egyházellenes propaganda valójában nyílt állami támogatást élvez, az ideológiai verseny feltételei tehát a gyakorlatban egyáltalán nem egyenlőek. Ezért felszólította a hatalmat: „ha egyszer elvileg a vallást magánügynek nyilvánította, legyen kegyes a vallásellenes propagandát is magánügynek tekinteni s minden hivatalos nyílt, avagy titkos támogatástól és vallásellenes ténykedéstől is messze távol maradni”.⁶¹ Ez a téma később is kiemelt jelentőségű maradt a szerkesztőség számára, amely még arra is vállalkozott, hogy alapos kritikát gyakoroljon egyes ateista propagandairások fölött.⁶²

Az *Evangélikus Őrálló* sürgette a hitélet intenzívebbé tételét. Nehezményezte, hogy a politikai változások következtében számos templomban elmaradt a prédikáció, pedig „a keresztyén világnézet, a ker[esztyén] életfel-fogás igazságainak hirdetésére alig érhetünk alkalmasabb időt, mint a jelen”. Javasolta, hogy a lelkész minden egyháztagot keressen fel személyesen,

⁵⁹ Noszkó István: Proletár diktatúra. *Evangélikus Őrálló* 1919. április 7. 94.

⁶⁰ Az alkotmánytervezetből végül törölték a vallási és vallásellenes propagandáról szóló részt, és a következő megfogalmazást fogadták el: „A dolgozók igazi lelkiismereti szabadságát azzal védi a Tanácsköztársaság, hogy elválasztja teljesen az egyházat az államtól, az iskolát az egyháztól. Vallását mindenki szabadon gyakorolhatja.” *A Magyar Tanácsköztársaság jogalkotása*. Szerk. Halász Pál – Kovács István – Peschka Vilmos. Budapest, 1959. 57.

⁶¹ Noszkó István: Az új alkotmány. *Evangélikus Őrálló* 1919. május 29. 119.

⁶² Nincsenek csodák. *Evangélikus Őrálló* 1919. május 29. 120.; A vallás válsága. *Evangélikus Őrálló* 1919. május 29. 121.

tájékoztassa őket a megváltozott viszonyokról, szervezze meg a közösséget, helyezze új alapokra a hitoktatást, és szükség esetén gondoskodjon új presbiterek választásáról, akik nem csak tiszteletbeli címként kezelik a megbízást. „Híveink sok helyen érzik az elhagyatottságot, és ez sok jogos elkese- redésnek az oka. Nagy baj, ha még most se érzik a gyülekezet gondoskodó szeretetét” – figyelmeztetett.⁶³

Május 29-én a szerkesztőség arról írt, hogy vészesen fogy a lap papírtartaléka, az egyházban, miután az idegen megszállás következtében részekre hullott, alig vannak események, nincs elég téma, ráadásul a megszállt területekre nem engedik be a lapot, visszaküldött példányok ezrei borítják el a szerkesztőség helyiségeit. Ezért bejelentette, hogy a papírtakarékosság jegyében a lapot ezentúl csak havonként adják ki.⁶⁴ Ez azonban nem így történt, hiszen új szám ezután már nem jelent meg.

Végül egy olyan protestáns lap sorsát szeretném bemutatni, amely nem az értelmiség, hanem a hívő néptömegek számára készült. A *Harangszó* című néplapot Kapi Béla alapította 1910-ben, a Tanácsköztársaság idején Szentgotthárdon jelent meg. A hetilap szerzői közvetlenül a gyülekezetek tagjaihoz szóltak, ami témaválasztásukat is meghatározta, és jól érezhetően arra törekedtek, hogy tompítsák a vallásellenes propaganda hatását. Cáfolták például azt a gyakran elhangzó kijelentést, miszerint elérkezett a vallás bukása, hiszen az új társadalomban mindenki elérheti gazdasági úton a boldogságot. „Sok támadás, sok gúny, sok kísértés várja és követi a híveket. Sokan látják rokonaik, ismerőseik vallástagadását és érzik majd a példa vonzó erejét. Sok nehézség, sok áldozatot és fáradságot kívánó akadály gördül különösen a kisebb egyházak és a templomtól távol élő hívek elé. Megmérjük most egyházunk belső ereje. [...] Most elvállik, milyen fához vagyunk hasonlók. Míg a fának van belső ereje: addig zápor csapkodhatja, vihar tördelheti, nem dől ki, sőt a belső erő a letördelt ágakat is kipótolja, a csorbát is kiegészíti. De ha belül korhadt, vihar sem kell neki: magától földre terül és vele esnek a rajta még itt-ott élő nyers ágak is”⁶⁵ – írták. Ennek szellemében arra figyelmeztették az egyház tagjait, hogy a jövőben jóval nagyobb egyéni felelősséget kell vállalniuk a közösség sorsáért. Egy szerző például arra utalt, hogy immár a férfiaknak is részt kell venniük a gyermekek vallásos nevelésében, és arra is ügyelniük kell, hogy a családtagok megfelelő szellemiségű sajtótermékeket forgassanak: „Biblia, Ima-, és Énekeskönyv mellett a *Harangszó*

⁶³ Marcsek János: Feladataink. *Evangélikus Óráló* 1919. május 18. 110.

⁶⁴ Szerk.: Lapunk számozása. *Evangélikus Óráló* 1919. május 29. 121.

⁶⁵ Van-e belső erőnk? *Harangszó* 1919. április 27. 113.

ezután minden evangélikus hajlékban ott legyen. A *Harangszó* lesz hivatva bennünket a jövőben összetartani, irányítani, bölcs tanácsokkal ellátni a lelki élet mezején, mindenekfelett pedig a gyermekek vallásos nevelésének nehéz munkájában segédkezet nyújtani.”⁶⁶

A néplap az elvárások megfogalmazása mellett ugyanakkor helyt adott az önvizsgálatra, az egyházi élet kritikájára vonatkozó olvasói leveleknek is. Egy bizonyos Gaál József például úgy vélekedett, „hogy a templomi szószékekről közvetve, vagy közvetlenül, végső sorban úgyszólván mindig az összetartásról lehet hallani, de a visszhang erre az, hogy az összetartás az emberek életében még sincs meg”. Ezért azonnali változásokat sürgetett, azt kérve, hogy a gyülekezeti tagok testvérként tartsanak össze, és hozzanak létre a munkához szükséges közösségi tereket: gyülekezeti olvasókat, tanácstermeket, otthonokat. Azt szorgalmazta, hogy lehetőség szerint építsenek vagy béreljenek ilyeneket, vagy legalább a tehetősebb gyülekezeti tagok ajánljanak fel otthonukban egy helyiséget erre a célra.⁶⁷ A *Harangszó* júniusban közölte az Evangéliumi Keresztyén Munkások nevű szerveződés emlékiratát, amely erős kritikával illette az egyház korábbi működését, és kijelentette: „Az egyház és az állam szétválasztása folytán széthulló tömeg-egyházakból minél több lelket meg kell mentenünk a jövő egyháza, a hívő lelkipásztorok körül tömörülő keresztyén munkások gyülekezetei számára.”⁶⁸

A *Harangszó* mindemellett adott esetben egyfajta óvatos ellenpropagandára is vállalkozott. Ezt példázzák azok az olvasói levelek, amelyeket állítólag egy bizonyos Kovács Ilona nevű borsodi proletár küldött a lapnak. Ő egyebek mellett arról írt, hogy sok evangélikus lelkész az „imperializmus dühöngése idején is” bátran tiltakozott a világháború ellen, így most méltó segítőmunkásai lehetnek a haladásnak. (Ennek valóban volt valóságalapja, sőt arra is akadt példa, hogy egy evangélikus lelkész írásban szállt szembe a háborús propagandával.)⁶⁹ A levelező ezután kijelentette: „Testvéreim, nekünk nem kell szégyellni ezután sem a Krisztus evangéliomát, mert az egészséges szocializmus ugyanazt tanítja, mint Krisztus! Aki eddig jó protestáns volt, az eddig is szocialista volt mindig öntudatlanul.”⁷⁰

⁶⁶ P. Varga István: Kérelem hittestvéreimhez. *Harangszó* 1919. július 6. 151.

⁶⁷ Gaál József: Levél. *Harangszó* 1919. május 11. 121.

⁶⁸ Munkások jelentkeznek. *Harangszó* 1919. június 3.

⁶⁹ Például Nagy Lajos gyúrói evangélikus lelkész az *Isten és a háború* című kötetében tiltakozott a világháború szakralizálása ellen. Csíki Tamás: Isten nevében. (?) Az első világháború protestáns értelmezései. *Egyháztörténeti Szemle* 19 (2018) 1. sz. 72.

⁷⁰ Kovács Ilona: Igazságos megítélés! *Harangszó* 1919. április 20. 109.

A *Harangszó* sem kerülhette el azonban a gazdasági nehézségeket. A szerkesztőség április végén jelentette be, hogy a nyomdai bérek 65 százalékos emelkedése lehetetlenné teszi a heti nyolcoldalas megjelenést, ezért a jövőben csak kéthetente adhatnak ki összevont számokat.⁷¹ Kapi Béla püspök ugyan 2500 korona segélyben részesítette a lapot,⁷² a szerkesztőség pedig adományokat kért az olvasóktól,⁷³ azonban július 13. után a kiadást szüneteltetni kellett, az orgánium legközelebb csak augusztus 10-én jelenhetett meg.

* * *

Az egyházi sajtó helyzete tehát sokszínűen alakult a Tanácsköztársaság uralma idején: bár számos orgánium sorsa – a történeti közemlékezettel összhangban – valóban az azonnali betiltás lett, azonban több fontos egyházi lap hosszabb-rövidebb időre mégis megjelenhetett. Jelen tanulmány csak néhány kiragadott példa bemutatására vállalkozhatott és egyértelmű, hogy a témáról további kutatások lennének szükségesek, de az elmondottak alapján megfogalmazható az az előzetes feltevés, hogy az egyes lapok sorsát igen erőteljesen befolyásolta olvasóinak száma. Ez magyarázhatja azt, hogy a teljes egyházi sajtó legolvasottabb termékét, az *Új Lapot* a hatalom miatt állította – mintegy báránybőrbe bújtatott farkasként – a saját propagandájának szolgálatába, de talán azt is, hogy miért az alacsonyabb lélekszámú evangélikus közösség sajtója engedhette meg magának a rendszerrel szemben a viszonylag legkritikusabb hozzáállást. Mindemellett a feltárt esetek a korábban kevésbé vizsgált gazdasági tényezők jelentőségére is figyelmeztetnek, hiszen számos egyházi lap tevékenysége – saját egykorú beszámolóik szerint – elsősorban az anyagi nehézségek, illetve a háborús viszonyok miatt lehetetlenült el a Tanácsköztársaság idején.

⁷¹ Előfizetőinkhez, olvasóinkhoz. *Harangszó* 1919. április 27. 115.

⁷² A *Harangszó*ért. *Harangszó* 1919. június 22. 146.

⁷³ Miért támogatom és terjesztem a *Harangszót*? *Harangszó* 1919. május 25. 132.

ENGLISH SUMMARIES

ADRIENN TENGELY

The Attempt to Establish Catholic Autonomy in 1918

Catholic autonomy means that within the state the Catholic Church has a certain degree of self-government, that is, the laity and the clergy can manage the church affairs within the authority granted by the statutes of autonomy. The idea of Catholic autonomy always emerges when the Church needs to be protected against some threat. In Hungary, it was first thought of in 1848, when Catholicism ceased to be the state religion and required protection against the state declaring religious equality, but the chaotic events of the freedom fight put an end to this initiative. The following decades witnessed the appearance of the same idea several times (1871, 1897, 1917), but it never had any success.

Once more, in 1918 after the revolution it seemed very important to attain Catholic autonomy as soon as possible. Although the new statutes had been created by the laity and the clergy, they were not approved by the People's Government coming into power after the Aster Revolution, or by Pope Benedict XV either. This was the last considerable attempt in Hungarian history to establish Catholic autonomy.

PEREGRIN KÁLMÁN

An Overview of the Commune Based on Some Franciscan Sources

The present study looks into the papal encyclicals responding to the major social changes experienced during the pontifical period starting from Pius IX to Pius XI, and examines their effects on the life of the Church. Considering the contemporary ecclesiastical evaluation of the situation and the church doctrines, the *Historia Domus* of some Hungarian Franciscan friaries have randomly been chosen to show how the friars endured the Aster Revolution in 1918, and how they reacted to the changes regarding the

relations between the state and the Church. We are observing how this relation had become hostile by the time of the Hungarian Soviet Republic, also, how the communists tried to annihilate monastic life with the help of state decrees starting from 21 March 1919, and how the Franciscans tried to save their monastic life for the future generations.

TAMÁS TÓTH

The Holy See and the Hungarian Soviet Republic (1918–1920)

The Austro-Hungarian Monarchy was one of the biggest losers of WWI. The reports of Count Teodoro Valfrè di Bonzo, titular archbishop and apostolic nuncio of Vienna between 1916–1919, make it clear that in the Vatican it was also known that the end of WWI had brought critical changes for Hungary. A lot of Hungarians considered the new Soviet type regime, the Hungarian Soviet Republic, proclaimed on 21 March 1919, as their last chance to save the national territory, but their expectations ended in disappointment soon. The nuncio writes about general persecution, about the clergy wearing civilian clothes and about a lot of monks who had to leave their monasteries. The Communists cheering for the Hungarian Soviet Republic represented by Béla Kun thought that by making ecclesiastical work impossible, by depriving the clergy of their vital sources of income and by using the churches for cultural events (as well) they could prevent the priests, monks and nuns from spreading the doctrines harmful to their regime. Several priests were imprisoned and sentenced to death without proper due process of law, especially because the communist regime wanted to eliminate the power that could influence not only the Catholic citizens. The fall of the Hungarian Soviet Republic on 1 August did not end the grave political situation, but it became possible to reveal and, to a certain extent, heal the wounds caused by the red terror. In 1920 post-war Hungary and the Holy See established formal diplomatic relations.

TIBOR KLESTENITZ

The Ecclesiastical Press and the Hungarian Soviet Republic

The Constitution of the Hungarian Soviet Republic declared in June 1919 that “the right to publish any press products belongs to the workers, and the state ensures that the socialist idea spreads freely throughout the country”. According to common historical knowledge, the Hungarian ecclesiastical periodicals were prohibited throughout the whole period of the Soviet Republic in 1919. However, the study shows that there were some exceptions from this rule, and it investigates some cases of Catholic, Calvinist and Lutheran press products that could be published during the dictatorship of the proletariat. The study examines the working conditions and the arguments of the different editorial staff. It concludes that the possibilities of the editors were influenced by the number of readers of their press products, as well as by the financial difficulties and wartime conditions.

CSABA FAZEKAS

*The ‘Liquidation Office of Religious Affairs’
in the Soviet Republic of Hungary*

The paper deals with a very special field of the connections between the Churches and the Hungarian Soviet Republic of 1919. It is a well-known fact that the first communist dictatorship persecuted every religious faith, church and religious institution and wanted to eliminate the religion in the life of the ‘new’ society in the name of the Marxist-Communist revolutionary changes. According to the archival sources of the age we can ascertain that the first Hungarian Soviet Republic had no concrete and consistent policy about Church affairs, especially, it had no idea how the elements of the Marxist-Atheist ideology could be put into practice. We can recognize a lot of ideological statements about the separation of the state and the Churches, but the daily political practice shows a chaotic and inconsistent picture. The ‘Liquidation Office of Religious Affairs’ was established at the end of March 1919 with the leadership of Oszkár Fáber, a former Piarist novice who became an anticlerical and Social Democrat speaker and publicist in the pre-war years. His activity focused on taking away the properties of every Church and religious association. The ‘liquidation office’ declared a

lot of measures, but the local authorities had no real ideas what and how they had to take away from the Churches, how they could represent the ideas of the Soviet Republic. The ‘liquidation office’ was not an institution which we can characterize by the elements of the ‘classic’ institutional history writing. Fáber’s activity was characterized by rigorous but inconsistent measures. In conclusion, during its four months the Soviet Republic of Hungary deprived the Hungarian Churches of a significant wealth (it was ‘socialized’), but the leaders of the dictatorship and the ‘liquidation office’ could not play a coordinating role in this process, because of the chaotic governing circumstances.

KATALIN MIRÁK

“Tips of the Iceberg”

– *Lutheran Bishops and the Hungarian Soviet Republic*

Lutheran historiography has been in debt for decades regarding the thorough revelation of what happened within the Lutheran Church during the dictatorship of the proletariat in 1919. Over the span of a few months, the Soviet-type dictatorship turned the life of the smallest incorporated Church working as a “people’s Church” upside down. The political events provoked different reactions and urged the community to have deeper self-reflection.

The documents of the ecclesiastical court procedures show that Lutheran pastors, elementary and secondary school teachers have different opinions regarding the regime: some of them definitely rejected and disapproved of it, whereas there were many who were in favour urging inner reforms and radical changes. The same can be said about the Lutheran episcopacy. While Béla Kapi (Győr) lived through these months receiving death threats, Henrik Geduly (Nyíregyháza) had to appear in the ecclesiastical court after the fall of the dictatorship of the proletariat to defend himself because of his declarations supporting the communist regime, and Sándor Raffay (Budapest) had to keep up communication with the same government.

For all of them the dictatorship of the proletariat became a lifelong personal memory and, in the course of time, a decisive experience as church leaders. Bishop Geduly died in 1937, so he did not experience the new phase of communist rule in Hungary. After 1945 Béla Kapi and Sándor Raffay were still active bishops and “encountered” the regime of atheist ideology again. Obviously, their previous experience of 1919 determined their attitude towards the new communist dictatorship. Both bishops recorded

the events in their autobiographies as well. Although the autobiographies are considered subjective sources, their authenticity cannot be questioned as to this short but very decisive period of Lutheran church history.

PÁL HATOS

*The Paradox of 1919:
Bolshevik Hatred of the Church and its Religious Attraction*

The present study analyses a less known aspect of the Hungarian Soviet Republic of 1919: the anti-church communist regime used the terminology of religion to spread its messages. Communism reached its cultural zenith in 1919 when it had a more flexible framework than it was described after the early 1920s by the rigid Marxist-Leninist official party history. Communism was a new word in 1919: its intellectual origin can be found in European philosophy, particularly in German Romantic thinking, in the enthusiastic reception of 19th century Russian novels, especially the ones written by Tolstoy and Dostoevsky, as well as in the conditions of assimilation and generational tension. Regarding 1919, the overshadowed Churches tend to remember the persecution rather than the examples of collaboration, however, there were more of the latter than it is publicly known. This study shows the secular eschatology of the dictatorship of the proletariat in Hungary using religious terminology, as well as the behaviour of the clerical representatives of the major Christian denominations focusing especially on the controversial role of Dezső Baltazár, bishop of the Transibiscan Reformed Church District, and on the subsequent assessments of László Ravasz, bishop of the Danubian Reformed Church District. Although Baltazár represented the liberal past coming to an end for a long time in 1918, and László Ravasz stood for the conservative future of the following 25 years: as to 1919, the evaluations of the former are extremely negative, those of the latter are subtler.

SÁNDOR KÁROLY MOLNÁR

*“The time has not come yet to write about everything
to our fellow pastors.”*

Additional Data on the Formation of the Trade Union
for Protestant Pastors in the county of Somogy

In the context of church history “trade union” might sound rather strange. During the Hungarian Soviet Republic, apart from being a concept belonging to party history, it became a notion of church history as well when pastors Elek Vincze and Zoltán Tildy – the latter becoming a minister and then President of the Republic – established the “Trade Union for Protestant Pastors in the county of Somogy” in Kaposvár on 23 April 1919. There is a lot of missing information regarding the history of this trade union for pastors, as a coherent documentation is not available. Based on several sources found only recently, the present study gives a more detailed picture of the pastors’ activities. The study focuses especially on the informal letter written by Zoltán Tildy to László Deme, which has already been quoted by some but has been unpublished so far, as well as on presenting the trade union circular prepared by Elek Vincze and Zoltán Tildy. These sources help us reconstruct what the pastors tried to do or avoid, and how they tried to act in the months April-July 1919. It is also shown that the people mentioned in the sources were driven by fear rooting in uncertainty, for which sometimes they paid a high price afterwards. However, the reflection of country pastors who experienced the social, political and economic crisis after WWI was rarely in the spotlight and not even later did the members of the pastors’ trade union like to recall this chapter of their lives.

ANDRÁS FEJÉRDY

*The Cistercian Catholic Secondary School of Eger
and the Hungarian Soviet Republic*

The Hungarian Soviet Republic brought a difficult period for the Cistercian Secondary School in Eger. The aim of this study using the memories of a student, Gyula Magyary, the contemporary diary entries of a Cistercian teacher – maybe the headmaster, Adolf Werner –, the annual of the school

and the contemporary news published in the papers, is not only to reconstruct an exciting series of events in local history. Showing what happened will give you some subtle details to the so far black and white narrative of church history during the Hungarian Soviet Republic. Examining the history of the Cistercian secondary school in 1919, it is claimed that the personal attitude of the local representatives of the regime could significantly mitigate the negative consequences of the anti-church policy of the dictatorship.

The present study reveals that the lack of properly qualified leaders and employees resulted in the fact that there were people, who in spite of disapproving the anti-religious policy of the new regime, were put or allowed to work on in certain positions. These officers who also had church connections tried to soften the voluntarist central decrees mitigating thus the damage they could have caused, because in the long run, they did not want to eliminate their social network or the local institutions. Depending on the distance from Budapest and the military fronts, opposing the ruling power in order to protect some local intellectual values connected partly to the Churches could have been risky but successful. Undoubtedly, the situation in Eger was rather an exception. As the revolutionary as well as the anti-church and antireligious programs were forced to be accomplished and this fact could not be overridden by some individual positive experiences, it seems that in the long run and on the whole, the Hungarian Soviet Republic as a regime will be assessed and remembered in a clearly negative way.

